

elkaar verbonden zijn. Eerst staat hij stil bij de beroepsbevolking en het wervingsgebied van de mijnen en zoomt hij in op demografische aspecten zoals natuurlijke bevolkingsgroei en groei door migratie. Zuid-Limburg was in het begin van de twintigste eeuw een dunbevolkt gebied en in de buurt van de mijnen was er weinig huisvesting: het wervingsgebied viel dus niet samen met het woongebied. De mijndirecties investeerden in woongelegenheden in de buurt van de mijnzetels, waardoor de rekrutering en de werkgelegenheid zich rond de mijn concentreerden. Pas na de Tweede Wereldoorlog pendelden arbeiders van buiten de mijn gemeenten naar de mijnsites door een verbeterde mobiliteit.

Vervolgens past Langeweg de theorie van de dubbele arbeidsmarkt toe, die stelt dat bedrijven streven naar een vaste (en stabiele) kern van arbeiders, aangevuld met een fluctuerende kern van mijnwerkers, die vaak bestond uit buitenlandse arbeiders. In het geval van de Zuid-Limburgse mijnen hanteerden de directies een preferentiebeleid: de vaste kern moest bestaan uit Nederlandse mijnwerkers, aangevuld met een fluctuerende kern van buitenlandse arbeiders in periodes waar dat noodzakelijk was. Die selectie van arbeidskrachten kwam vooral aan de oppervlakte tijdens het Interbellum, op het ogenblik dat er afvloeiingen plaatsvonden in de mijnsector en de directies gericht wierven. Langeweg komt tot de conclusie dat het merendeel van de mijnwerkers bestond uit Nederlanders, en dat (geschoolde) buitenlandse arbeidskrachten een cruciale rol hebben gespeeld in de ontwikkeling van de Nederlandse mijnbouw.

Ten slotte staat hij stil bij de maatregelen die de mijndirecties hebben getroffen om arbeiders aan zich te binden door het arbeidsverloop van mijnwerkers in kaart te brengen. Dit verloop was sterk gebonden aan de conjunctuur, met weinig succesvolle bindings-elementen tijdens de opbouw van de mijnen; tijdens het Interbellum werd het arsenaal aan middelen uitgebreid (socio-culturele verenigingen, mijnwerkersfonds, geneeskundige dienst, ...). Dit heeft niet kunnen verhelpen dat het verloop na de oorlog opnieuw steeg. Langeweg verklaart dit door de beschikbare alternatieven op de lokale arbeidsmarkt, het verminderde loon in de Nederlands-Limburgse mijnen en de rol van de grensstreek (en de concurrentie met buitenlandse mijnzetels).

Dit minutieus uitgevoerd onderzoek brengt een goede synthese van de werking van de arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Maar in welke mate is deze evolutie eigen aan de mijnstreek, of is het beleid uniek voor de steenkolensector? De vraag naar vergelijking, niet alleen met andere mijnzetels maar ook met andere industrieën, dringt zich dus op voor verder onderzoek.

Joeri Januarius
Vrije Universiteit Brussel

Dick Hollander, *'Tegen beter weten in'. De geschiedenis van de biologische landbouw en voeding in Nederland (1880-2001)* (S.l.: proefschrift UV, 2012).

Dick Hollander studeerde geschiedenis en gaf ook enkele jaren onderwijs in het vak. Op een goed moment gaf hij een draai aan zijn leven en ging hij zich wijden aan de biologische wijnbouw. Uiteindelijk besloot hij een proefschrift over het fenomeen biologische landbouw te schrijven. Zijn promotor waarschuwde hem voor zijn mogelijk te grote betrokkenheid bij het onderwerp. Van dat laatste valt overigens niet veel te merken in het proefschrift. Hij weet voldoende distantie te houden.

Hollander heeft goed begrepen dat er in de landbouwgeschiedenis een kennishiaat is wat betreft de biologische landbouw. Behalve het boek *Wens & werkelijkheid* (2008) van Simone van den Ham, is op dat terrein niets noemenswaardigs verschenen. Het proefschrift van Hollander hinkt echter op vele gedachten, waardoor zijn bijdrage aan het wetenschappelijk debat uiteindelijk beperkt blijft. De lezer die verwacht de geschiedenis van de biologische landbouw tegen de achtergrond van de algemene ontwikkeling van de Nederlandse landbouwsector voorgeschoteld te krijgen, wacht een teleurstelling. Hollander geeft wel een uitgebreide schets van die algemene ontwikkeling, maar de biologische landbouw blijft daarbij een bijwagen. Nu hoeft dat geen bezwaar te zijn als dit tot verrassende nieuwe inzichten zou leiden, maar dat is niet het geval. Het voegt weinig toe aan de reeds bestaande literatuur. Wat mij betreft had Hollander zich dus kunnen beperken tot de ontwikkeling van de biologische landbouw sec. Weliswaar is deze vorm van landbouw slechts marginaal in economisch opzicht (2,5% van de Nederlandse landbouwproductie), zijn maatschappelijke betekenis is wel groot. De biologische landbouw was in eerste instantie een alternatieve maatschappelijke beweging. Al in de jaren twintig vond deze, toen nog onder invloed van de antroposofie van Rudolf Steiner, in Nederland enige aanhang. Pas in de jaren zestig verbreedde zich de beweging. Vanaf dat moment was zij een onderdeel van de veelheid aan alternatieve cultuurvormen die opbloeden. In die betekenis is de biologische landbouw een interessant onderwerp voor een wetenschappelijke studie.

Pas in een later stadium beïnvloedde de biologische landbouw ook de productietechnieken in de reguliere landbouw. Wie nu echter biologische landbouw gaat beschrijven vanuit een landbouwkundig perspectief, loopt in een merkwaardige paradox vast. Dan blijkt niet zozeer de biologische landbouw het interessante onderwerp te zijn, maar datgene waartegen deze ageert, namelijk de chemicalisering en farmacuetisering van de reguliere landbouw. Onderzoek op dat laatste terrein is zeer schaars. In zijn proefschrift doet Hollander een paar keer een aanzet om daar iets van bloot te leggen. Zo heeft hij de jaarverslagen van het College Toelating Bestrijdingsmiddelen bestudeerd en wijdt hij ook een paragraaf aan de agrochemische industrie. De onderzoekssystematiek ontbreekt echter voor dit aspect. Wellicht een gemiste kans.

Hollanders boek bevat her en der interessante nieuwigheden over de biologische landbouw en is alleen daarom al lezenswaardig. Het moet echter ook gezegd worden: een nuttig boek hoeft nog niet altijd een goed proefschrift te zijn.

Erwin H. Karel,
NAHI/RU Groningen

Willem Groothuis, *Honderd Jaar Natura Docet: Meester Bernink en zijn natuurhistorisch museum* (Zutphen: Walburg Pers, 2011) 286 p.
ISBN 978-90-5730-735-5.

The natural history museum *Natura Docet* in Denekamp celebrated its one hundredth anniversary in 2011. This richly illustrated book commemorates the event by exploring the lives of its founder and first director Johannes Bernardus Bernink (1878-1954) and other individuals, the museum's development, and more generally natural history as practiced in the eastern Dutch province Overijssel. It illuminates the period of the *biologisch reveil* in which the cultivation of natural, especially biological, knowledge